

ERMENİSTAN'DA MEDYA GENEL BİR DEĞERLENDİRME

(MEDIA IN ARMENIA
A GENERAL APPROACH)

Doç. Dr. Leyla BUDAK

Ege Üniversitesi, İletişim Fakültesi,
İletişim Bilimleri Anabilim Dalı
leylabudak@yahoo.com

Özet: *Sovyetler Birliği döneminde geçen 71 yıl sonrasında 1991 yılında Ermenistan bağımsızlığını ilan etmiş bir cumhuriyettir ve hâlâ geçiş sürecini yaşamaktadır. Ermenistan Anayasası herkesin konuşma ve ifade özgürlüğüne sahip olduğunu garanti altına almaktadır. Ülkede en önemli kitle iletişim aracı televizyondur. Online medya da giderek gelişmekte ve önemli bir bilgi kaynağı haline gelmektedir. Sansür 2004 yılında çıkarılan bir medya yasası ile yasaklanmıştır. Ancak Ermenistan medyası hala çok önemli sorunlara sahiptir. Gazeteciler arasında kritik konularda kendi kendine sansür eğilimi yaygındır, Dağlık Karabağ, güvenlik sorunları ve yolsuzluklar gibi. Ülkede medyanın daha demokratik ve aktif hale getirilmesi acil bir gerekliliktir. Ayrıca medyanın daha sorumlu olması da (özellikle nefret söylemi, tam ve doğru enformasyon, etik alandaki sorunlarda vb.) bir başka önemli gerekliliktir.*

Anahtar Kelimeler: *Ermenistan medyası, konuşma ve ifade özgürlüğü, gazetecilik*

Abstract: *Since becoming the Republic of Armenia in 1991, after 71 years under the Soviet Union, Armenia is still a country in transition. The constitution confirms that every person has the right to freedom of speech and expression. Everyone has the right to seek, receive, convey and disseminate information. Television was and still is the most popular mass media in Armenia. Online media is becoming a more popular source of information. Censorship is prohibited under a 2004 media law. But Armenian media has still a lot of important problems. But self-censorship is common in Armenia - particularly in coverage of corruption, security and the Nagorno-Karabakh situation. There is an urgent need to make the media in country more democratic and more active. There is also need to make the media more responsible (such as issues like hate speech, accurate information, ethical problems ext.).*

Keywords: *Media in Armenia, freedom of speech and expression, journalism*

GİRİŞ

Sovyetler Birliği'ne bağlı bir cumhuriyet iken 1991 yılında bağımsızlığını ilan eden Ermenistan, batısında Türkiye, kuzeyinde Gürcistan, doğusunda Azerbaycan ve güneyinde İran ile komşudur. 1991 yılında başlayan bağımsızlık süreci öncesi uzun yıllar Sovyetler Birliği'ne bağlı olması, ülkede Rusya'nın etkisinin bağımsızlıktan sonra da devam etmesine neden olmuştur. Özellikle bir iletişim dili olarak Rusça'nın etkisi ve önemi fark edilebilir ölçüdedir. Ek olarak Rusya Federasyonu ile Ermenistan Cumhuriyeti'nin önemli ekonomik ilişkileri mevcuttur. Dağlık Karabağ olayları nedeni ile Ermenistan'ın Azerbaycan ve Türkiye ile olan sınır kapıları kapalıdır. Bu durum Ermenistan'ın ekonomik sorunlarla karşı karşıya kalmasına neden olmaktadır. Son yıllarda Azerbaycan ve Türkiye ile olan ilişkiler geliştirilmeye çalışılsa da henüz etkili bir adım atılabilmiş değildir.

Sovyetler Birliği'nin son döneminde Ermenistan ile Azerbaycan arasında Dağlık Karabağ bölgesi için çıkan anlaşmazlık (sonrası bu bölgede Ermenilerin ayrı bir cumhuriyet ilan etmesi, Azeri ve Ermeni azınlık gruplarının çatışması gibi birçok olay) ve sonrasında Ermenistan'ın Dağlık Karabağ'ı fiilen kendisine bağlamasına neden olan Laçin Geçidini (koridorunu) işgal etmesi Azerbaycan ile Ermenistan ilişkilerini iyice gerginleştirmiştir. Azerbaycan'ın uyguladığı ekonomik yaptırımlar da Ermenistan'da büyük sıkıntılara neden olmuştur. 1993 yılında Türkiye de Ermenistan'a karşı ambargoya katılmıştır. Dağlık Karabağ Savaşı, 1994 yılında sona ermiş ancak sürecin sancuları ve yarattığı sıkıntılar bitmemiştir.

Elbette bölgenin siyasi ve stratejik önemi, uluslararası kamuoyunun da ilgisini çekmekte, Kafkasya'dan dünyaya haber akışı dikkatle izlenmektedir. Kafkasya etnik açıdan çok önemli gelişmelere sahne olan bir bölgedir. Bir diğer yandan gelecekte de etnik çatışmaların fitilini ateşleyebilecek, çok önemli çatışma ve hatta savaş ihtimallerini de beraberinde getirebilecek birçok sosyal-siyasal unsuru da bünyesinde barındırmaktadır. Gerginliklerin olduğu her bölgede -ki Kafkasya da buna dahildir- gazetecilik ve haber kavramları çok önemli olmakta, bu tür coğrafyalardan dünyaya sağlıklı haber akışının yapılabilmesi bazen siyasi gerginliklerin kamu diplomasisi ile çözülmesi açısından önemli avantajlar sağlarken bazen de etik ölçülerden uzaklaşabilen gazetecilik, savaş ve çatışmalara adeta zemin hazırlayabilmektedir. Bu düşüncenin ışığında bölge ülkelerinin medyası önem kazanmaktadır. Ermenistan medyasını ele aldığımız bu çalışmada bağımsızlığın üzerinden bir çeyrek asır geçen ülkede, medya alanında yasal düzenlemeler, temel sorunlar, gelişmeler ve basın-yayın olanakları genel bir çerçevede değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Ermenistan Medyasının Gelişimi

Sovyetler Birliği'nden sonra genç cumhuriyetler, kendi bağımsız medya sistemlerini kurmak için önemli çabalar sarf etmişlerdir. Daha önceki dönemde merkezin kontrolü ve politikaları ile şekillenen ve ekonomik sorunlarla uğraşmayan devlet desteğindeki kitle iletişim sistemleri, demokratik yaşama geçiş sürecinde önemli sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. Genç cumhuriyetler aralarında farklılıklar olsa da bağımsızlık sürecinden sonra çeşitli aşamalar geçirmişlerdir. Ancak beklenen gelişme süreci, özellikle ekonomik ve siyasi etkiler nedeni ile istenilen düzeyde olmamıştır, demokratik sistemlerin inşası tam anlamı ile gerçekleşmemiştir.

Bağımsızlıktan sonra Ermenistan Cumhuriyeti'nde her alanda olduğu gibi medya açısından da önemli gelişmeler yaşanmıştır. Gelişmeler sadece devlet yayıncılığı tekelinin kırılması ile sınırlı değildir. Medya alanında faaliyet gösteren gerek yazılı basın, gerekse radyo ve televizyon kuruluşlarının sayısı önemli ölçüde artmıştır. Ermeni medyası yakın geçmişte bir gün boyunca birkaç saat yayın yapan iki ulusal televizyon kanalına sahipken 1995 yılında özel televizyonların gerek bölgesel gerek ulusal düzeyde gün boyunca yayına başlamasına sahne olmuştur. Bir diğer yandan yazılı basın açısından da çok önemli gelişmeler yaşanmıştır. Yeni yayınlanmaya başlayan çok sayıda gazete ve dergi, gerek teknik gerekse içerik açısından belli bir çeşitliliği ve gelişmeyi beraberinde getirmiştir.

Bağımsızlıktan sonraki dönem, tüm bölgedeki genç cumhuriyetlerde olduğu gibi Ermenistan'da da medya alanında yeni değerlerle tanışılan bir süreci başlatmıştır. Ermenistan, 1991'de, siyasi haklarına ve temel hukukuna kaynaklık teşkil eden "*Uluslararası Sivil ve Politik Haklar Hakkındaki Sözleşme*"'yi (ICCPR) imzalamıştır. Ulusal Meclis, 1991 yılında ilk *Kitle İletişim Yasası*'ni kabul etmiştir. Söz konusu yasa, ifade ve bilgiye ulaşma özgürlüğünü yasal garanti altına alarak özgür ve bağımsız basına teminat sağlamıştır. Bağımsızlık sonrası dönemde özel basın-yayın kuruluşları başkent Erivan ve çevresinde yoğunlaşmışlardır. Genel olarak yazılı basının halkın %5'i, radyoların halkın %10'u ve televizyonların halkın %85'i civarında takip edildiği görülmektedir.¹ Ermenistan medyası kendi dinamiklerini oluşturma çabası içine girmiş bir diğer yandan devlet-kilise-diaspora etkisinde gelişme sürecini tamamlamaya yönelmiştir. Diaspora Ermeniliği dünya Ermeni basını üzerinde olduğu kadar Ermenistan medyası üzerinde de etki ve kontrol sahibidir.² Bir diğer yandan Devlet politikası üzerinde de etkili olan kilise,

1 "Armenia" *Press Reference* <http://www.pressreference.com/A-Be/Armenia.html> Son Erişim: 1 Haziran 2015 <<http://www.pressreference.com/A-Be/Armenia.html>>

2 Khachig Toloyan, "Elites and Institutions in the Armenian Diaspora." *Diaspora*, . Vol. 9, No. 1. , University of Toronto Press, (2000)

medya faaliyetlerinde sesini duyurmaya çalışmış, diaspora ile olan bağlarını ulusal medya üzerinden de güçlü tutmak için yoğun çabalar harcamıştır.³ Doğu bloğunun çökmesinden sonra demokrasinin yayılıp egemen sistem haline geleceğine dair beklentilerin gerçekleşmemesi aksine, demokratik ve otokratik öğeleri bir arada taşıyan karma rejimlerin ortaya çıkması tüm genç cumhuriyetlerin medya sistemlerini aynen Ermenistan'da olduğu gibi etkilemiştir.

Genç cumhuriyetlerin medya alanları, siyasi aktörlerin ve ekonomik sahada yeni yeni aktif olmaya başlayan güç odaklarının hedefi haline gelmiştir. Hem siyasi aktörler, hem de ekonomi sektörü ile bağları olan hemen herkesin medyanın etkin gücünden yararlanma isteği tam bağımsız bir kitle iletişim yapılanmasını olumsuz yönde etkilemiştir. Gerçek anlamda özgür, demokratik ölçütlere göre yapılanmış, eleştirel bir medya ortamının oluşması açısından Ermenistan'da da -diğer genç cumhuriyetlerin birçoğunda olduğu gibi- geçen 25 yılın ardından önemli bir mesafe alınmadığı görülmektedir.

Basın ve ifade özgürlüğü açısından devletin kontrolcü tutumu, kısmi veya örtük kendi kendine sansür, ekonomik sorunlar, yasalarla uygulamalar arasında önemli farklılıklar, gazetecilerin yaşam standartlarındaki ve ücretlerindeki olumsuzluklar ve yetersizlikler, gazetecilik eğitimi veren üniversitelerin ve okulların yeterliliğinin tartışılabilir olması, profesyonel mesleki etik kodların geliştirilmesi, ancak uygulama alanına taşınmasındaki sorunlar özellikle nefret söylemi gibi etik düzenlemeleri çok yakından ilgilendiren konuların yeteri kadar tartışılmaması vb. gibi çok çeşitli sorun Ermenistan medyasında bağımsızlığın üzerinden geçen 25 yılda hala çözüm bekleyen konular arasındadır.

Ermenistan Medya Kanunları

Anayasa, her bireyin basın ve ifade özgürlüğüne sahip olduğunu ve bu hakkın garanti altında olduğunu belirtir. Herkes bilgiyi arama, alma, iletme ve yayma hakkına sahiptir. Ermenistan Cumhuriyeti vatandaşı olmayan bireylerin de bu hakları yasal garanti altındadır. Ancak uygulama alanında hem anayasal garantilerin hem de yasaların yeterli ve doğru uygulanıp uygulanmadığı tartışmalıdır. Özellikle siyasal anlamda eleştiriler, yasalarda sadece kâğıt üzerinde kalabilmektedir. Eleştirel makale veya haberlerden sonra gazeteciler dava konusu olabilmektedir.

Ermenistan'daki medya alanını düzenleyen kanunlardan ilki 8 Ekim 1991

3 Leyla Budak, "Ermenistan'da Medya: Bağımsızlık Sonrası Dönem, Gelişmeler ve Genel Sorunlar", *Ermeni Araştırmaları Dergisi*, Sayı 12-13, (Kış 2003 - İlkbahar 2004)

tarihinde yayınlanarak yürürlüğe giren “*Basın ve Kitle İletişim Araçları Hakkındaki Kanun*”dur. Söz konusu kanun basın ve kitle iletişim araçlarının özgür olduğunu ve sansüre tabii tutulamayacağını belirler.⁴ Söz konusu yasa uyarınca Ermenistan medya sahipliğinde tekelleşme kabul edilmemektedir.

Ermenistan, medya alanında bir başka yasa “*Reklamcılık Yasası*”⁵’dır. Reklamcılık Yasası’nda reklamcılığın tanımı yapılmakta, reklamda uyulması istenen etik ilkeler belirlenmekte, reklamcılığın medya alanındaki genel prensipleri ortaya konulmaktadır. Reklam hangi medya ortamında yer alırsa alsın doğru, yasalara uygun olmalı ve yanıltıcı olmamalıdır⁵ ifadelerine yer verilmektedir. Reklam Kanunu yayıncılar için süre, dil ve içerik sınırlamalarını da belirlemektedir.

Medya alanında kabul edilen bir diğer kanun, 23 Eylül 2003 tarihli “*Enformasyon Özgürlüğü*” Yasası’dır. Bu yasa enformasyonun tanımını yapar, yasal çerçeveyi belirler. Basın ve ifade özgürlüğünün korunduğunu, sansürün olmadığını, enformasyona ulaşımın özgür olduğunu belirtir ve enformasyon kavramına ilişkin olarak devlet sırlarının korunma altında olduğunu da belirtir.

“*Radyo ve Televizyon Kanunu*” ilk olarak 1996 yılında kabul edilmiştir. Daha sonraki yıllarda kanun üzerinde çok sayıda değişikliğe gidilmiştir. Söz konusu kanuna göre “*Ulusal Radyo ve Televizyon Kurumu*”, “*Kamusal Radyo ve Televizyon Kurumu*”na dönüştürülmüştür. Yine bu kanun uyarınca, “*Televizyon ve Radyo Ulusal Komisyonu NCTR*” yayıncılık düzenleme kurumu kurulmuştur. Yayıncılığı düzenleyici kuruluş, özel yayıncılığı ve lisans işlemlerini yürütmektedir. Söz konusu kuruluşun üyeleri ilk yasaya göre Ermenistan Cumhurbaşkanı tarafından atanmaktaydı.

Kanunda daha sonraki tarihlerde yapılan değişiklikler ile üye sayısının yarısının Ermenistan Cumhurbaşkanı tarafından atanması sağlanmış, diğer yarısının da parlamento tarafından atanacağı hükme bağlanmıştır. Yasada yapılan bu değişiklik, *Televizyon ve Radyo Ulusal Komisyonu NCTR*’de siyasi anlamda tarafsızlığın sağlanmasının sadece siyasilere bırakıldığı hususunda gerek ulusal kamuoyunda gerekse uluslararası kamuoyunda çeşitli eleştirilerin konusunu oluşturmuştur.

Ermenistan Anayasası, doğrudan basınla ilgili ifadeler içermemekle birlikte herkesin kendi fikrini açıklamakta özgür olduğunu belirterek “herkes ifade

4 “Law of the Republic of Armenia on Press and Mass Media” University of Texas - Arlington, <<https://www.uta.edu/cpsees/armmedia.htm>>

5 Parliament of the Republic of Armenia, Law on Advertising <http://www.parliament.am/law_docs/250596HO55eng.pdf?lang=eng>

özgürlüğüne, bilgiyi arama, elde etme ve dağıtma özgürlüğüne sahiptir ayrıca hiç kimse düşüncesini değiştirmeye zorlanamaz”⁶ hükmüne yer vermektedir. Genel olarak tüm medya kanunları⁷ veya medyaya yönelik düzenleyici yönetmelik vb. yasal düzenlemelerin basın ve ifade özgürlüğüne tam destek verdiği görülmektedir. Sansür, yasalar tarafından yasaklanmakta, basın ve ifade özgürlüğü yasal teminat altına alınmaktadır. Ancak belirtildiği üzere yasalarla uygulamalar arasında önemli farklılıklar da mevcudiyetini korumaktadır.

1990-1992 yılları arası dönem, ‘Ermenistan Yazılı Basını’nın Altın Çağı’ olarak da isimlendirilmiştir. Ancak bu dönem çok uzun sürmemiş, 1992 yılının sonlarından itibaren yazılı basın kuruluşlarının oldukça zor şartlar altında yayın yaptıkları bir başka süreç yaşanmıştır. Bu süreç, sosyal-siyasal koşullar açısından ele alındığında Karabağ Savaşı’nın ve beraberinde ortaya çıkan ekonomik krizin ve enerji dar boğazının yarattığı olumsuz koşullarla ilgilidir.

Ermenistan’da Yazılı Basın

Bağımsızlıktan sonraki dönemde Ermenistan’da yazılı basın-yayın kuruluşlarının sayısında önemli bir artış görülmüştür. Devlet tekelinin kırılması ile özel sektör de yazılı basın faaliyetlerine başlamıştır. Bu durum, yazılı basının çeşitliliğine de yansımış ve bağımsızlık öncesi döneme kıyasla birçok yeni yayın (gazete-dergi) Ermenistan okurları ile buluşmuştur. 1990-1992 yılları arası dönem, ‘Ermenistan Yazılı Basını’nın Altın Çağı’ olarak da isimlendirilmiştir. Ancak bu dönem çok uzun sürmemiş, 1992 yılının sonlarından itibaren yazılı basın kuruluşlarının oldukça zor şartlar altında yayın yaptıkları bir başka süreç yaşanmıştır.

Bu süreç, sosyal-siyasal koşullar açısından ele alındığında Karabağ Savaşı’nın ve beraberinde ortaya çıkan ekonomik krizin ve enerji dar boğazının yarattığı olumsuz koşullarla ilgilidir. Her alanda olduğu gibi yazılı basın üzerinde de dönemin etkisi çok büyük olmuştur. Bu dönemde basın mürekkeplerinin temini çok zorlaşmış, ek olarak yazılı basın üretim ve basın olanaklarının ek maliyetler gerektirmesi, gazete ve dergilerin fiyatlarına yansımış ve birçok gazete veya dergi yayın faaliyetine son vermiştir. Aynı süreç yazılı basın kuruluşlarının faaliyetlerine devam edebilmeleri açısından güçlü finans kaynaklarına ihtiyaç duydukları bir dönemdir. Söz konusu süreçte yazılı basın kuruluşlarının çoğunluğu, siyasal açıdan güçlü veya ekonomi sektörü ile yakından ilgili siyasi kişi veya grupların etkisine girmiştir.

6 Fundamental Human and Civil Rights and Freedoms” The Constitution of the Republic of Armenia, Chapter 2 <<http://www.parliament.am/parliament.php?id=constitution&lang=eng#2>>

7 “Legislation in Armenia” The World Law Guide <<http://www.lexadin.nl/wlg/legis/nofr/oeur/lxwearm.htm>>

Özellikle bu süreçte yazılı basının güvenilirliği ciddi şekilde zedelenmiştir. Birçok kamuoyu araştırmasında da, gerek bu dönemde gerekse takip eden süreçte, Ermeni yazılı basınına Ermeni vatandaşlarının çok az güvendiğini ortaya koyan sonuçlar elde edilmiştir. Bu araştırmalardan biri, *Avrasya İşbirliği Fonu* tarafından her üç Güney Kafkasya ülkesinde gerçekleştirilmiştir. Araştırmada Ermenistan'da halkın sadece % 39'unun yazılı medyaya güvendiği ortaya konulmuştur. Gürcistan'da halkın % 47'si, Azerbaycan'da ise halkın % 43'ü basına güvenmektedir.⁸

Ermenistan'da resmi kayıtlara göre 750 dolayında gazete mevcuttur. Şu anda yayınlanan 300'ün üstünde kayıtlı dergi yayın faaliyetindedir. Ancak bunlardan hiçbirinin tamamen bağımsız olduğunu söylemek de mümkün değildir. Yapılan araştırmalarda halkın yazılı basına güvenmediği ortaya konulmakta, bu güvensizliğin arkasında da yazılı basının tarafsız ve dengeli bir haber takibi yapmadığı gibi nedenler yer almaktadır. Ülke içi gazeteciliğin gelişimini olumsuz yönde etkileyen bu durum özellikle sipariş makaleler (*ordered articles*) gibi gizli reklam veya bazen açık, bazen örtük propaganda içeren yayınlarda son derece belirgindir. Gazeteler, Ermenistan geneli için haber açısından en önemli ve birincil kaynak değildir. Çoğu gazetenin sponsor desteği bulunmaktadır. Sponsor desteği ile yazılan haber, yorum veya makaleler karşı görüşleri veya eleştirel yaklaşımları içermezler.

Bu durumda haberin veya makalenin yazarı olan gazeteci de kendine belirlenen sınırlar içinde yazıyı hazırlar ve karşı görüşlere, muhalif yaklaşımlara yer vermez. Söz konusu durum gazetecilerin kendi kendine sansür uygulamaları olarak ele alınmaktadır.⁹ Yazılı basının finansal desteğini sağlayan siyasi parti veya kişi/kurumlar da basını kendi görüş ve düşünceleri doğrultusunda yönlendirmektedir.¹⁰ Sonuç olarak ülkedeki yazılı basının en temel sorunu Ermenistan ekonomisinin medya sektöründe özellikle de yazılı basın alanında tam bağımsız bir yapıyı destekleyecek şekilde gelişmemiş olmasıdır.

1990'lı yılların başlarında bağımsızlıkla birlikte başlayan ulusal dilin kullanılması, korunması ve geliştirilmesine yönelik çabalar medyada da belli ölçüde bir uygulama alanı bulmuştur. Ancak Ermenistan'da yaşayan Rus asıllı vatandaşlar kadar Ermeniler için de Rusça iletişim dili olarak önemini kaybetmemiştir. Bunun en önemli göstergelerinden biri iki önemli haber ajansının *ArmenPress* (devlete ait) ve *Noyan Tapan* (özel girişime ait)

8 "Ermeniler kitle iletişim araçlarına güvenmiyor" News.am <<http://news.am/tur/news/10413.html>>

9 "Armenia - Media Landscape" *European Neighborhood, Journalism Network* <http://www.journalismnetwork.eu/index.php/_en/country_profiles/armenia/>

10 "Freedom of the Press – 2013 Armenia" *Freedom House* <<https://freedomhouse.org/report/freedompress/2013/armenia#.VUKb7ZVxnlU>> .

Ermenistan’la ilgili haberleri hem Rusça hem de Ermenice olarak ulusal ve uluslararası kamuoyuna iletmeleridir. Ayrıca iki önemli devlet gazetesinden biri Rusça basılmaktadır.¹¹ Finansal desteği çeşitli çıkar gruplarından sağlanan gazetelerin reklâm veya ilan gelirleri son derece sınırlı olup, vergilerin yüksek olması birçok reklâm vereni açık reklâm vermekten kaçınmaya zorlamaktadır. Reklâm sektörü ile ilgili sorunlar, Ermenistan’daki basını finansal açıdan zorlamakta, finansal bağımsızlığı olmayan gazeteler ise bağımlı bir yapı içinde çalışmaktadırlar.¹² Özet olarak bağımsızlığın üstünden geçen 25 yıl sonunda da gerçek anlamda bağımsız bir gazeteden söz etmek pek mümkün gözükmemektedir.

Ermenistan’da Radyo ve Televizyon Yayıncılığı

Devlet tekeli kırıldıktan sonra özel yayıncılık kuruluşları, radyo alanında da faaliyet göstermeye başlamışlardır. Günümüzde ülkedeki radyo yayıncılığı değerlendirilecek olursa eğlence ağırlıklı yayınların baskın olduğu görülmektedir. Ülkede diğer kitle iletişim araçları ile kıyaslandığında radyo daha az siyasallaşmış ve çoğunlukla müzik, kültür gibi konulara yer veren bir yapıda gelişme göstermektedir. Önemli radyo kanalları kısaca değerlendirilecek olursa ulusal yayın yapan tek bir kamu radyo kanalının (*Ermenistan Kamu Radyosu*) mevcut olduğu görülmektedir. Söz konusu radyo 1926 yılında kurulmuş ve Ermenistan’ın en önemli yayın kuruluşları arasında yer alan ulusal radyo kanalıdır.¹³

Ermenistan televizyon yayıncılığı bağımsızlıktan sonra özel televizyon kanallarının kurulmasına sahne olmuştur. Kafkasya genelinde özel televizyon yayıncılığının başladığı tarihlerde devletlerin ve merkezi devletin etki ve denetiminde yayın yapan ulusal ve bölgesel televizyon kuruluşları mevcuttu. Yerel düzeyde bir yayıncılıktan söz etmek çoğu Kafkas şehri için mümkün değildi. Kafkasya’daki her devletin kendi başkentinden yayın yapan ulusal düzeyde bir devlet televizyonu vardı. Bu televizyon kuruluşları, Sovyet Televizyonu’ndan aldıkları yayınları tekrar bölgeye iletmekte ve kendi devlet yayınlarını da sınırlı şekilde verebilmekteydi.¹⁴ Merkezin kontrolü ve denetiminde olan yayın içeriğinde eleştirel bir yaklaşım ise söz konusu değildi.

1980’li yılların sonlarında ilk defa devlete ait olmayan kablolu yayın kuruluşları ile Ermenistan özel televizyon yayıncılığı ile tanışmış oldu. 1990’lı

11 Rita Karapetian, “The Future Of The Russian Language Media In Armenia”, *Transcaucasus Media Bulletin*, *Caucasus Media Support Project Publications*, Number 5, January, (1999)

12 Budak, “Ermenistan ‘da...’”, (2004)

13 *Public Radio of Armenia* <<http://www.armradio.am/en/>>

14 Paul Greenberg, “Electricity, Politics and Television in the Caucasus”, *Post-Soviet Media Law & Policy Newsletter*, Issue 21 Benjamin N. Cardozo School of Law September 27, 1995

yılların ortalarına gelindiğinde Ermenistan'da bir düzine civarında özel televizyon kuruluşu yayıncılık faaliyetlerine başlamıştı. Ülkede özel yayıncılığın başladığı ilk yılların temel özelliği kuralsızlık olarak tanımlanabilir. Özel yayın faaliyetlerini düzenleyen özel bir yasa olmadığı gibi çok sayıda kuruluşun aynı anda yayın yapmaya çalışması ile frekans tahsislerinde yaşanan sıkıntılar gündeme gelmiş ve özel yayıncılık girişimlerinin gelişimi olumsuz yönde etkilenmiştir.

Bağımsızlığı takip eden yıllarda çoğu genç cumhuriyetin yaşadığı sorunlar Ermenistan Cumhuriyeti'nde de yaşanmıştır. Ülkenin gelişimini etkileyen en temel problem ekonomi sektöründeki dalgalanmalar olmuştur. Ekonomi sektöründeki dalgalanmalar, enerji üretim koşullarını son derece olumsuz etkilemiş ve Ermenistan'da uzun süreli bir enerji sorunu meydana gelmiştir.¹⁵ Bu süreç 1996-1997 yıllarında aşıldıktan sonra özel yayıncılık faaliyetlerine giren kişi ve kuruluş sayısında bir artış gözlenmiştir. Artışa paralel olarak yayıncılar, hem reklam gelirlerini artırmak hem de en fazla izleyici sayısına ulaşmak açısından kıyasıya bir rekabet yaşamışlardır. 2000-2001 yıllarına gelindiğinde sadece başkent Erivan'da 10'dan fazla özel televizyon kuruluşu yayıncılık faaliyetlerinde rekabet etmekteydi. Ancak ülkedeki özel yayıncılık kuruluşları, ekonomi sektöründeki sorunların zaman zaman gündeme gelmesi ile yayıncılık faaliyetlerini kesintili olarak devam ettirebilmişler, bazı yayın kuruluşları ise yayıncılık sektöründen çekilmek durumunda kalmıştır.

Günümüzde Ermenistan'da televizyon yayınları başlıca enformasyon kaynağıdır. Televizyon hala Ermenistan'da en popüler kitle iletişim aracıdır.¹⁶ Nüfusun yaklaşık %85 ila %90'ı için başlıca enformasyon kaynağı olan televizyon yayınları bağımsızlık sonrası dönemde özel yayıncılığın gelişimine sahne olmuştur. Bağımsızlıktan sonra ilk on yıllık döneme göre 2. on yıllık döneme göre televizyon yayıncılığının belirgin olarak geliştiği dönem olarak kabul edilebilir. On yıl öncesine göre televizyon programlarında belirgin teknik bir iyileşme, korsan filmlerin yerini alan daha kaliteli yapımlar, profesyonellik standartlarda gözlenebilir değişimler görülmektedir. Ancak televizyonun alt yapısı gereği gereken önemli ölçüde finans desteği sorunu hala çözümlenebilmiş değildir. Özellikle devlet desteği alamayan özel yayın kuruluşları ülke ekonomisindeki iniş ve çıkışlara paralel olarak bağımlı oldukları reklam gelirlerinde önemli sorunlar yaşamaktadırlar. Bu konu Ermenistan'da özel televizyon yayıncılığının gelişimini etkileyen en önemli konudur.

Televizyondan sonra internet, radyo ve son sırada gazeteler haber kaynağı

15 Greenberg, a.g.m., 1995

16 "Media Landscapes - Armenia" *European Journalism Centre*
http://ejc.net/media_landscapes/armenia

durumundadır. Halkın alım gücünün sınırlı oluşu gazetelerin tiraj oranlarına ve satışlarına önemli ölçüde etki etmekte, televizyon yayınlarını ise haber kaynağı olarak ilk sıraya yerleştirmektedir. Yine dikkati çeken bir başka nokta Rus televizyon kanallarının halkın neredeyse yarısı için başlıca haber kaynağı olarak tercih edilmesidir. Ermeniler gazeteleri haber kaynağı olarak görmemekte, belirtildiği üzere özellikle yazılı basına güvenmemekte ve internet son yıllarda daha çok eğlence ve enformasyon edinme amaçlı olarak kullanılmaktadır.

Haber açısından Ermenilerin devlete ait ulusal kanalları daha çok seçtiği de görülmektedir. BBC, Euronews ve CNN gibi İngilizce uluslararası haber kanalları halk tarafından çok tercih edilmemektedir. Halkın %70'den fazlası söz konusu haber kanallarını hemen hiç seyretmemektedir. Bu noktada Ermenilerin yabancı dil olarak İngilizce'ye değil Sovyetler Birliği'nden gelen Rusça'ya hâkim oluşu da bir belirleyici etken olarak değerlendirilebilir. Bir başka neden de uluslararası İngilizce yayın yapan haber kanallarından sadece CNN'in Erivan bölgesinde normal ilettime sahip olması ile ilgilidir. Ülkenin diğer bölgelerinde söz konusu uluslararası kanallar uydu dışında her hangi bir iletim olanağına sahip değildir.

Özel televizyon yayıncılığı alanında çok sayıda lisans kaydı olan televizyon kuruluşundan söz etmek mümkündür. Ancak bunların düzenli olarak yayın yapabilenlerinin sayısı daha azdır. Özel televizyon kanalları arasında private TV channels include Shant, Armenia, AR, Yerkir Media, Hayrenik, H2 and Dar21. *Shant* Ermenistan, *AR*, *Yerkir Media*, *Hayrenik*, *H2* ve *Dar21* sayılabilir. *ORT* ve *RTR* gibi önemli Rus kanallarının yayınlarını Ermenistan genelinden seyredebilmek mümkündür.

İnternet Kullanımı ve İnternet Haberciliği

Aralık 2011'de Ermenistan'da internet kullanan kişi sayısı 1.8 milyona ulaşmıştır.¹⁷ Bu sayı ülke nüfusu ile kıyaslandığında oldukça önemli bir internet kullanım payı olduğunu ortaya koymaktadır. İnternetin yaygın ölçekte ilk kullanımı haber ajansları tarafından gerçekleştirilmiştir. 1995 yılının başlarında *Noyan Tapan Haber Ajansı*, daha sonra *SNARK Haber Ajansı*, *Armenpress* ve takip eden yıllarda diğer bazı Ermeni haber kuruluşları internette kendi web sitelerini kurmuşlardır. 1995-1996 yılları arasında birçok Ermeni gazetesi de online olarak okuyucularına ulaşmaya başlamıştır. Bu konuda öncü gazetelerden biri *Aravat* olmuştur.

17 "Armenia - Internet usage, broadband and telecommunications reports" *Internet World Stats*
<http://www.internetworldstats.com/asia/am.htm>

Daha sonraki yıllarda hemen tüm gazeteler, radyo ve televizyon kuruluşları, internet ortamında web sitelerini oluşturmuşlardır. 2011 yılında Facebook kullanıcı sayısı 110.000'den 170.000'e çıkmıştır. Facebook, Youtube, Twitter kullanıcı sayısı hızla artmaktadır. Mobil internet kullanımı da 2011 yılında 1.7 milyon olarak belirlenmiştir.¹⁸ Kullanıcılar açısından bakıldığında genç Ermeni nüfusun internetin asıl kullanıcıları olduğu görülmektedir. Gençler, yenilik arayışları, özgürlük istekleri, kendilerini sanal olarak ifade ettikleri ve toplumsal baskıdan uzak sanal kimlikleri ile hiyerarşinin olmadığı ve yenilikçi yapısı ile kendilerine cazip gelen internet ortamını bir çekim mekânı olarak görmektedirler.¹⁹ Bu durum Ermeni gençleri için de büyük ölçüde geçerlidir.

Ülkede gelişen internet kullanımı ve artan kullanıcı sayısı, bir diğer yandan hemen tüm haber medyasının internetten yararlanma isteği ve daha birçok konu yeni yasal düzenlemelere ihtiyaç olduğunu göstermektedir. Çünkü ülkede bu alanı düzenleyen özel bir yasa yoktur. İnternet yoluyla gerçekleşen haberciliği de içeren tüm faaliyetler genel medya kanunları tarafından düzenlenmekte veya online ortam genel medya kanunlarına tabii kalmaktadır.

Ancak bu durum internetin kendine özgü ortamında doğan sorunları gidermeye yetmemekte, yasal otoritelerin de zaman zaman gündeme gelen internet ortamına yönelik baskı ve sınırlandırmaları karşısında habercileri zor durumda bırakmaktadır. Bu durum sadece ülke içinde internetteki haber akışını etkilememekte, ülke dışından veya ülke içindeki online yabancı haber sitelerini veya yayın kuruluşlarını da etkilemektedir. Bu kuruluşlardan biri Radio Free Europe'ın yayınları da internet ortamında birçok kez kesintiye uğramıştır.

Ermenistan Cumhuriyeti sınırları içinde yaşayan etnik azınlıklara yönelik medya alanında özel bir politika yoktur. Etnik azınlıkların genelde kendi olanakları ile çıkarılan gazeteleri vardır ve bunlar sayıca fazla değildir. Yezidiler, Kürtler, Gürcüler gibi çeşitli etnik gruplar, modern gazetecilik olanaklarının dışında tamamen yetersiz koşullarda basımı yapılan gazeteler yayınlamaktadırlar. Aslında etnik gruplara ait medya olanaklarına yönelik özel bir devlet politikası olmayışı etnik azınlıklar için genel bir devlet politikası olmayışı ile doğrudan ilgilidir. Bu durumun birkaç nedeni bulunmaktadır. İlki Ermenistan devleti daha çok mono-etnik yapıya sahip bir devlettir. İkinci bir neden devletin çok sınırlı ekonomik olanakları vardır. Devletin etnik azınlıkların medyasını destekleyecek maddi olanakları da çok sınırlıdır. Bu durumda zaten zor yaşam koşullarına sahip ülkede etnik azınlıklar kendi medya olanaklarını kendi finans koşulları ile karşılamaya çalışmaktadırlar.²⁰ Bu yönde

18 Agk.

19 Mehmet Güzel, "Küreselleşme, Tüketim Kültürü, ve İnternetteki Gençlik Siteleri", Mutlu Binark (derleyen), *Yeni Medya Çalışmaları*, Dipnot Yayınları, Ankara,(2007),s.200

20 Ara Tadevosyan, "State Policy And Minority Media In Soviet Armenia", *Transcaucasus Media Bulletin, Caucasus Media Support Project Publications* ,Number 5, (1999)

etnik azınlıkların internet ortamında kendi çabaları ile kurup geliştirdikleri medya olanakları önem kazanmakta, bloglar, siteler kurulmakta ancak yasal boşluklar bu grupların da seslerini duyurma çabalarını zaman zaman etkileyebilmektedir.

Sonuç:

Ermenistan Cumhuriyeti, birçok uluslararası araştırmada ve toplantıda da belirttiği üzere medya alanında geçiş sürecini henüz tamamlamamış, basın ve ifade özgürlüğü açısından da çeşitli sorunları olan bir kitle iletişim sistemine sahiptir. Gazetelerin aşırı siyasallaşmış olması, çoğu özel televizyon kuruluşunun sahiplerinin hükümet ve ekonomi sektöründeki aktörler ile olan yakın bağları, halkın medyaya duyduğu güvensizlik, gazetecilerin haber takibinde eleştirel olmasının bir çok davanın konusunu oluşturması ve bu yüzden eleştirel olmaktan giderek uzaklaşan bir basın anlayışı gibi çok sayıda sorun Ermenistan medyasının durumunu özetlemektedir.

Bir diğer yandan bazı yasalar yoluyla medya üzerinde çeşitli tahdit ve sınırlamalar son yıllarda giderek belirgin hale gelmiştir. 2010 yılında çıkarılan bir yasa ile dijital yayıncılığa geçiş ile ilgili düzenlemeler getirilmiş, başkent Erivan'da ve dokuz ayrı bölgede dijital yayıncılığa geçiş sırasında televizyon kuruluşlarının sayısı sınırlandırılmış, ancak bu sınırlamada dijital lisans başvurusu yapan ve muhalif yayınları ile dikkat çeken *GALA TV* nin lisansı verilmemiş ve söz konusu olay ulusal ve uluslararası kamuoyunda geniş yankı uyandırmıştır.²¹ Egemen medyanın çoğunluğu devlet veya hükümetle yakın bağları olan bireyler-gruplar tarafından kontrol edilir.²² Medya kuruluşları sahiplerinin siyasi ve ideolojik eğilimlerini yansıtmak eğilimindedir ve dengeli görüşleri veya muhalif görüşleri genel anlamda vermemektedirler.

Ülkenin en önde gelen haber kaynağı televizyondur²³ ve Ermenistan genelinde izlenen ve haberleri takip edilen televizyon kuruluşu da devlete aittir. Doğal olarak da devlet televizyonu özellikle haber söyleminde devletin görüşlerini yansıtmaya eğilimindedir. Küçük devlet sübvansiyonları, özel sektörün gazete ve dergilerinin maliyetlerine yeterli destek sağlayamamakta, aynı şekilde yüksek dağıtım ve lisans maliyetleri gazete yayın koşullarını iyice zorlaştırmaktadır. Gazetelerin büyük çoğunluğu çok sınırlı tirajlara sahiptir.

21 "Freedom House Armenia Report", *Freedom House*, 2013 <<https://freedomhouse.org/report/freedom-press/2013/armenia#.VU4XL5VxnIU>>

22 Sarkissian, N. "The Market Of The Electronic Media", *Internews* <[http://internews.am/sites/default/files/Market of the Electronic Media_eng.pdf](http://internews.am/sites/default/files/Market%20of%20the%20Electronic%20Media_eng.pdf)> (2003)

23 Danielyan, E. Country Report –Armenia". *Freedom House: Countries at the Crossroads. A Survey of Democratic Governance*, Lanham: Rowman and Littlefield, (2006).

Çoğu medya kuruluşunun dar reklam kaynaklarına bağlı olduğu görülmektedir ve editoryal bağımsızlığın özellikle küçük ölçekli kuruluşlarda hemen hiç gelişmediği söylenebilir.

Profesyonel etik düzenlemeler açısından son yıllarda belirgin adımlar atılmıştır. Ermenistan medya kuruluşlarından ondan fazlası kendi etik kodlarını geliştirmiştir. Profesyonel gazetecilik örgütlerinin ise hemen hepsi kendi üyeleri için profesyonel etik kodlar belirlemiştir. Medyanın kendi kendini düzenleme çabalarından ilki 1996 yılının Eylül ayındaki başkanlık seçimlerinden sonra gerçekleşmiştir. 1996 başkanlık seçimleri için Erivan Basın Kulübü, kamusal gözlem görevi üstlenen “*Gazeteciler Kamu Gözlemcisi*” girişimini kurarak medyanın kendi kendini düzenlemeye yönelik en önemli ilk adımını atmıştır. 2007 yılında *Medya Etik Gözlemevi* kurulmuştur.

Profesyonel etik kodların geliştirilmesi ve medya kuruluşlarının bunları uygulamaya geçirmeleri yine Erivan Basın Kulübü'nün öncü rol oynadığı görülmektedir. Erivan Basın Kulübü, nefret söylemi de dahil olmak üzere, barış gazeteciliği gibi konularda ve Ermeni Azeri gazetecilerin bir araya gelmesini sağlayan çeşitli toplantılarda bölge barışına da bir yönüyle destek verebilecek çeşitli faaliyetlerde etkin rol oynamaktadır.²⁴ Ancak merkezi basın kuruluşlarının sahiplerinin genellikle hükümete yakın kişiler olması bu çabaların çok aktif olmamasına veya genele yayılmamasına neden olmaktadır.

Ermenistan Cumhuriyeti sınırları içinde yaşayan etnik azınlıklara yönelik medya alanında özel bir politika yoktur. Etnik azınlıkların genelde kendi olanakları ile çıkarılan gazeteleri vardır ve bunlar sayıca fazla değildir. Yazıdiler, Kürtler, Gürcüler gibi çeşitli etnik gruplar, modern gazetecilik olanaklarının dışında tamamen yetersiz koşullarda basımı yapılan gazeteler yayınlamaktadırlar.

Ermeni basını yapısı gereği Koçaryan iktidarını daima desteklemiş, hem devlete ait hem özel sektöre ait gazeteler ve yayınlar hükümeti ve diasporayı haklı çıkarmaya dönük bir tavır sergilemektedirler. Ermeni milliyetçiliğinden hareketle Ermeni soykırımını haklı çıkarmak için çalışmaktadırlar ve Ermeni basını için “normalleşme Ermeni isteklerinin kayıtsız ve şartsız kabulü” anlamına gelmektedir²⁵ Sadece basında değil akademik eğitim veren hemen her tür okul ve üniversitede de bu yönde yoğun çabalar gözlenmektedir.

24 “Hate Speech in the Media of South Caucasus” *Yerevan Press Club*
<<http://ypc.am/studies/hatespeech-in-the-media-of-south-caucasus/>>

25 Selçuk Ural& Güzin Çaykırın “Robert Koçaryan Dönemi Ermenistan Dış Politikası”, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı Number 8, Sonbahar Autumn (2011)

Bir diğer yandan gazetecilerin genel olarak eğitim düzeyleri yeterli değildir. Üniversitelerde verilen gazetecilik eğitiminin modern gazeteciliğin gereklerini karşılayamadığı, profesyonellik düzeyinin gelişme gösteremediği ve bu eksikliklerin gazete içeriklerine yansıdığı görülmektedir²⁶ Dağlık Karabağ olayları, ulusal güvenlik, yolsuzluk gibi konularda gazeteciler yazmamak eğilimindedir. İç politika ve siyasi sorunları kapsayan konularda oto-sansür eğilimi, gazeteciler arasında yaygın olarak görülen bir tutumdur.²⁷

Ayrıca bir çok üniversite -ki bu üniversitelere gazetecilik eğitimini verenler de dahildir- Ermeni Soykırımı tezini sürekli gündemde tutmaya yönelik çabalarla çok yakından ilgilidir ve özellikle gazetecilik eğitimi veren okullarda mesleki eğitim, etik, profesyonel standartların geliştirilmesi, tarafsızlık, nesnellik gibi konular bu kadar gündemde değildir. Gazetecilik eğitimi veren üniversitelerde barış gazeteciliğinin geliştirilmesi, nefret söyleminin yerini barış çabalarının alması gibi konulardan daha çok soykırım konusu gündemde tutulmakta, bölgesel işbirliği, bölge ülkeleri arası barış çabalarının geliştirilmesi, bölge ülkelerindeki gazetecilerin katılacağı toplantılar yoluyla oluşturulabilecek medya platformlarının barışa katkısı göz ardı edilmektedir. Ortak medya platformları özellikle Erivan ve Bakü gazetecilik örgütleri yoluyla kısmi düzeyde veya çok sınırlı şekilde gerçekleşmekte ve beklenen katılım özellikle geniş çaplı katılım pek gerçekleşmemektedir.

Oysa ki bir toplumun belleği Karaca'dan aktarımla “*tarihçilerin, yazarların, bilim adamlarının, araştırmacıların, gazetecilerin, mimarların, ressamların, kısaca yaratıcı entelektüellerin ürünleriyle ve entelektüellerin çabalarıyla korunur ve, kamuoyunun doğru bilgilendirilmesi, ortaya çıkacak olan ürünlerin niteliğine de yansımaktadır.*”²⁸ Profesyonel gazetecilik örgütlerinin birlikte alabilecekleri yol barış çabalarına da mutlaka yansır ve bölgede barış gazeteciliğinin geliştirilmesi çok önemli bir dönüm noktası olabilir.

Bu yönde atılacak adımlara tüm bölge ülkeleri açısından çok acil bir gereksinim vardır. Kafkasya genelinde savaş ihtimali kalıcı ve kesin barış sağlanana kadar gündemde kalacak gibi görülmektedir. Uluslararası araştırmalarda “Kafkasya” savaş ihtimalinin yüksek olduğu bölgeler sıralamasında ilk sıralarda yer almaktadır. Bölgesel barışa medya yoluyla sağlanabilecek katkı çok önemli iken Ermenistan medyasında henüz bu yönde atılmış ciddi bir adıma rastlamak da mümkün değildir.

26 Budak, a.g.m., (2004)

27 Media-Freedom-Landscape-2014_Armenia, Yerevan Press Club <<http://ypc.am/wp-content/uploads/2015/03/EaP-Media-Freedom-Landscape-2014_Armenia_ENG.pdf>

28 Birsen Karaca, “Ermeni Sorununda Gözden Kaçırıklarımızın Ermeni Basınındaki İz Düşümleri”, *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 19, Sonbahar, (2005)

KAYNAKÇA

Kitaplar, Makaleler

- Binark, Mutlu (derleyen), *Yeni Medya Çalışmaları* (içinde), Mehmet Güzel, “Küreselleşme, Tüketim Kültürü ve İnternetteki Gençlik Siteleri”, Dipnot Yayınları, Ankara,(2007)
- Budak Leyla, “Ermenistan’da Medya: Bağımsızlık Sonrası Dönem, Gelişmeler ve Genel Sorunlar”, *Ermeni Araştırmaları Dergisi*, Sayı 12-13, (Kış 2003 - İlkbahar 2004)
- Danielyan, E. “Country Report –Armenia”. *Freedom House: Countries at the Crossroads. A Survey of Democratic Governance*, Lanham: Rowman and Littlefield, (2006).
- Freedom In The World 2014*, Freedom House Publicatons, Rowman&LittleField, USA,(2015)
- Greenberg, Paul “Electricity, Politics and Television in the Caucasus”, *Post-Soviet Media Law & Policy Newsletter*, Issue 21 Benjamin N. Cardozo School of Law September 27 , (1995)
- Karapetian, Rita “The Future Of The Russian Language Media In Armenia”, *Transcaucasus Media Bulletin*, Caucasus Media Support Project Publications, Number 5, January, (1999)
- Karaca, Birsen, “Ermeni Sorununda Gözden Kaçırıldıklarımızın Ermeni Basınındaki İz Düşümleri”, *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 19, Sonbahar (2005)
- Tadevosyan, Ara “State Policy And Minority Media In Sovyet Armenia”, *Transcaucasus Media Bulletin*, Caucasus Media Support Project Publications, No 5, (1999)
- Toloyan, Khachig. “Elites and Institutions in the Armenian Diaspora” *Diaspora*. Vol. 9, No. 1. , University of Toronto Press, (2000).
- Ural, Selçuk & Güzin Çaykırın “Robert Koçaryan Dönemi Ermenistan Dış Politikası”, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* Sayı Number 8, (Sonbahar 2011)

İnternet yayınları

- “Armenia” *Press Reference* <http://www.pressreference.com/A-Be/Armenia.html> Son Erişim: 1 Haziran 2015
- “Law of the Republic of Armenia on Press and Mass Media” University of Texas - Arlington, <https://www.uta.edu/cpsees/armmedia.htm> Son Erişim: 1 Haziran 2015
- “Law on Advertising” *Parliament of the Republic of Armenia* http://www.parliament.am/law_docs/250596HO55eng.pdf?lang=eng Son Erişim: 1 Haziran 2015
- “Fundamental Human and Civil Rights and Freedoms” The Constitution of the Republic of Armenia, Chapter 2 <http://www.parliament.am/parliament.php?id=constitution&lang=eng#2> Son Erişim: 1 Haziran 2015
- “Legislation in Armenia” *The World Law Guide* <http://www.lexadin.nl/wlg/legis/nofr/oeur/lxwearm.htm> Son Erişim: 1 Haziran 2015
- “Ermeniler kitle iletişim araçlarına güvenmiyor” News.am <http://news.am/tur/news/10413.html> Son Erişim: 1 Haziran 2015
- “Armenia - Media Landscape” *European Neighborhood, Journalism Network* http://www.journalismnetwork.eu/index.php/_en/country_profiles/armenia/ Son Erişim: 1 Haziran 2015
- “Freedom of the Press – 2013 Armenia” Freedom House <https://freedomhouse.org/report/freedom-press/2013/armenia#.VUKb7ZVxnIU> Son Erişim: 1 Haziran 2015
- “Media Landscapes - Armenia” *European Journalism Centre* http://ejc.net/media_landscapes/armenia Son Erişim: 1 Haziran 2015
- “Freedom of the Press – 2014 Armenia” *Freedom House* <https://freedomhouse.org/report/freedom-press/2014/armenia#.VUU76JVxnIU> Son Erişim: 1 Haziran 2015
- “Armenia - Internet usage, broadband and telecommunications reports” *Internet World Stats* <http://www.internetworldstats.com/asia/am.htm> Son Erişim: 1 Haziran 2015

“Freedom House Armenia Report; 2013” *Freedom House*
<https://freedomhouse.org/report/freedom-press/2013/armenia#.VU4XL5VxnIU> Son Erişim: 1 Haziran 2015

Sarkissian, N. “The Market Of The Electronic Media”, *Internews*
<[http://internews.am/sites/default/files/Market of the Electronic Media_eng.pdf](http://internews.am/sites/default/files/Market%20of%20the%20Electronic%20Media_eng.pdf)> (2003) Son Erişim: 1 Haziran 2015

“Hate Speech in the Media of South Caucasus “ *Yerevan Press Club*
<http://ypc.am/studies/hate-speech-in-the-media-of-south-caucasus/> Son Erişim: 1 Haziran 2015

“Media-Freedom-Landscape-2014_Armenia”, *Yerevan Press Club*
<<http://ypc.am/wp-content/uploads/2015/03/EaP-Media-Freedom-Landscape-2014_Armenia_ENG.pdf>> Son Erişim: 1 Haziran 2015